

ДЕСТРУКТИВНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПІСЛЯ ПАНДЕМІЇ ТА ВІЙНИ З УРАХУВАННЯМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНТЕКСТУ

DESTRUCTIVE FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN HIGHER EDUCATION IN THE POST-PANDEMIC AND WAR CONDITIONS, TAKING INTO ACCOUNT THE EUROPEAN CONTEXT

У статті визначено екзогенні та ендогенні чинники розвитку вищої освіти України, проаналізовано стан системи вищої освіти в Україні через призму поспандемічних функціональних та концептуальних змін у контексті європейської стратегії розвитку вищої освіти. Авторами сформульовано поняття «деструктивні чинники розвитку вищої освіти», під яким розуміють комплекс зовнішніх та внутрішніх матеріально-технічних, соціальних та педагогічних та психологічних умов, що негативно чи дестабілізуюче вплинули на забезпечення якості вищої освіти, ефективності її функціонування, налагодження партнерської взаємодії всередині та поза межами українського освітнього й наукового виміру. Аналіз європейських документів щодо конвенції розвитку вищої освіти дозволив авторам з'ясувати, що в українській Стратегії вищої освіти враховано концептуальні трансформації європейської вищої освіти в період після пандемії (цифровізація освіти, що забезпечує гнучкість в реалізації концепції «навчання впродовж життя», а також сприяння різноманітності, рівності та соціальній мобільності; актуалізація надання спеціальної підтримки для благополуччя та психічного здоров'я учасників освітнього процесу; необхідність підтримки кооперації підприємництва та освіти задля компенсації розриву між теорією і практикою, запитами виробництва і науковими дослідженнями тощо).

Важливим етапом визначення деструктивних чинників функціонування вищої освіти в Україні в період поспандемії та в умовах війни для авторів стали опитування учасників освітнього процесу на різних етапах дослідження, починаючи від 2019-2020 років і дотепер весна-осінь 2023 року, що уможливило валідність отриманих даних та дозволило прослідкувати динаміку деструктивних чинників, що змінили систему вищої освіти України в умовах війни, а також вивчити, яким чином деструктивні трансформації вплинули на співпрацю українських закладів університетської освіти з європейськими організаціями, центрами, університетами тощо. Так, авторами систематизовано визначені деструктивні чинники на дві основних групи: екзогенні та ендогенні, серед яких виокремлено матеріальні, психологічні, людські ресурси, організаційно-педагогічні, фінансові. Авторами визначено, що перспективою дослідження є вироблення дорожньої карти з усунення цих деструктивних чинників у системі вищої освіти України, але з цією метою є ще й необхідність проведення визначення позитивних конструктивних чинників розвитку, що стане предметом дослідження в наступних публікаціях авторського наукового колективу.

Ключові слова: деструктивні чинники, система освіти, вища освіта, університетська спільнота.

The article identifies exogenous and endogenous factors of the development of higher education in Ukraine, analyzes the state of the system of higher education in Ukraine through the prism of post-pandemic functional and conceptual changes in the context of the European strategy for the development of higher education. The authors formulated the concept of «destructive factors of the development of higher education», which is understood as a complex of external and internal material and technical, social, pedagogical and psychological conditions that negatively or destabilizingly affected the quality of higher education, the effectiveness of its functioning, the establishment of partnership interaction inside and outside the boundaries of the Ukrainian educational and scientific dimension. The analysis of European documents regarding the convention on the development of higher education allowed the authors to find out that the Ukrainian Higher Education Strategy takes into account the conceptual transformations of European higher education in the post-pandemic period (digitalization of education, which provides flexibility in the implementation of the concept of «lifelong learning», as well as the promotion of diversity, equality and social mobility; actualization of providing special support for the well-being and mental health of participants in the educational process; the need to support cooperation between entrepreneurship and education to compensate for the gap between theory and practice, production requests and scientific research, etc.).

An important stage in determining the destructive factors of the functioning of higher education in Ukraine in the post-pandemic period and in the conditions of war for the authors was the survey of the participants of the educational process at various stages of the research, starting from 2019-2020 and up to the spring-autumn of 2023, which enabled the validity of the data obtained and allowed to trace the dynamics of destructive factors that changed the system of higher education of Ukraine in the conditions of war, as well as to study how destructive transformations affected the cooperation of Ukrainian institutions of university education with European organizations, centers, universities, etc. Thus, the authors systematized the identified destructive factors into two main groups: exogenous and endogenous, among which material, psychological, human, organizational and pedagogical, and financial resources are distinguished. The authors determined that the perspective of the research is the development of a road map for the elimination of these destructive factors in the system of higher education of Ukraine, but for this purpose there is also the need to identify positive constructive factors of development, which will be the subject of research in the next publications of the author's scientific team.

Key words: destructive factors, education system, higher education, university community.

УДК 37.09 (477):616-036.21+355.271-021.68(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/64.2.27>

Мельник Н.І.,

докт. пед. наук, доцент,
головний науковий співробітник
Навчально-дослідної частини
Національного авіаційного університету

Ковтун О.В.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри іноземних мов
та перекладу
Національного авіаційного університету

Ладогубець Н.В.,

канд. пед. наук, професор,
декан факультету лінгвістики
та соціальних комунікацій
Національного авіаційного університету

Шевченко О.Р.,

канд. екон. наук, професор,
директор
Інституту міжнародного співробітництва
та освіти Національного авіаційного
університету

Постановка проблеми. Впродовж уже більше аніж півтора року українська система вищої освіти функціонує не лише в умовах постпандемії, але й подолавши виклики перших кількох місяців війни – в умовах військового стану. Багато процесів, що відбулися у зв'язку з військовими діями по всій території України мають подібність з тими, що були з початком анексії Кримського півострова та частини східних областей – тимчасове переміщення університетів на безпечніші території, переміщення університетів до структури інших закладів освіти, мобільність студентів і викладачів з університетів окупованих територій країни в університети, що функціонують під українським Міністерством освіти, а не квазі-утворених «республік». Все це визначає особливості структурних та концептуальних трансформацій університетської освіти України в цілому, відтак постає завдання аналізу всіх цих процесів з точки зору стабілізаційних та деструктивних чинників, що долаються в умовах непередбачуваності та необхідності гнучко реагувати на такі процеси як на адміністративному, так і на управлінському рівнях, як в контексті організації освітнього процесу та середовища, так і в контексті формування готовності всіх учасників освітнього процесу в університетах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звертаючись до аналізу конструктивних і деструктивних чинників трансформацій в системі вищої освіти України в умовах післяпандемії та в умовах війни, варто по-перше врахувати наявні вже дослідження з цієї проблеми; по-друге – дати чітке розуміння того, що мається на увазі «конструктивні», «деструктивні» та «чинники». Почнемо від конкретного до загального наш аналіз. Під поняттям «чинники» керуємось поняттям запропонованим М. Копитко, Н. Літвін – певна умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з основних рис, які в залежності від джерела походження, поділяють на **екзогенні** (чинники зовнішнього походження) та **ендогенні** (чинники внутрішнього походження) [5]. За визначенням авторів «деструктивний чинник (лат. destructio) – спрямований на руйнування, порушення функціонування чого-небудь; руйнівний, що супроводжується розпадом структурних відносин, організаційних зв'язків, функціональних залежностей тощо дестабілізуючий [5]. Оскільки наша увага на цьому етапі зосереджена на визначенні деструктивних чинників розвитку вищої освіти України після пандемії та в умовах війни, то терміносполучення «**деструктивні чинники розвитку вищої освіти**» розуміємо як комплекс зовнішніх та внутрішніх матеріально-технічних, соціальних та педагогічних та психологічних умов, що негативно чи дестабілізує вплинули на забезпечення якості вищої освіти,

ефективність її функціонування, налагодження партнерської взаємодії всередині та поза межами українського освітнього й наукового виміру.

Звертаючись до аналізу чинників, що впливають на трансформації у системі вищої освіти України в умовах постпандемії та в умовах військового стану зазначимо, що питання є досить складним та потребує поетапності. З огляду на це **метою даної статті** є аналіз деструктивних чинників розвитку вищої освіти в контексті європейського виміру та викликів, що означає, що даний аналіз ми здійснимо з урахуванням того, яким чином післяпандемічний період та війна в Україні повпливали на співпрацю та кооперацію українських університетів та системи вищої освіти в цілому з європейськими науково-дослідними центрами, установами та закладами вищої освіти. Зазначене окреслює коло таких **завдань**: а) проаналізувати стан системи вищої освіти в Україні через призму поспандемічних функціональних та концептуальних змін у контексті європейської стратегії розвитку вищої освіти; б) визначити деструктивні чинники, що змінили систему вищої освіти України в умовах війни і як саме; в) вивчити, яким чином деструктивні трансформації вплинули на співпрацю українських закладів університетської освіти з європейськими організаціями, центрами, університетами тощо.

Методологія дослідження та методика дослідження. Методологія дослідження виходила з системного, діяльнісного та конструктивного підходів до аналізу розвитку системи вищої освіти в Україні та світі. Методичним інструментарієм для реалізації мети були: аналіз статистичних даних українських та окремих європейських центрів статистичних та наукових досліджень, європейські положення щодо підтримки українських колег, на основі положення про «тимчасовий захист і прихисток», положень європейських та міжнародних організацій про «Вчених під ризиком», положень окремих університетів про підтримку науково-педагогічних кадрів та студентів з України тощо; систематизація фактичного матеріалу щодо моніторингу деструктивних чинників розвитку системи вищої освіти через проведення інтерв'ю та анкетування з учасниками освітнього процесу в кількох регіонах України (Київська, Черкаська, Миколаївська, Одеська, Луганська, Вінницька, Сумська, Івано-Франківська, Дніпропетровська, Харківська області – вибір областей визначався тим, щоб охопити відносно спокійні від обстрілів регіони та регіони, що постійно потерпають від небезпек пов'язаних з війною); узагальнення та формування висновків щодо основних деструктивних чинників розвитку вищої освіти України в умовах постпандемії та військового стану.

Дослідження є продовженням реалізації завдань науково проєкту «Вища освіта в постпандемічний

період: трансформації, виклики та перспективи» **Номер державної реєстрації: 0122U001803** (реєстраційний номер Національного авіаційного університету: 420-ДБ22) МОН України, що фінансується з державного бюджету. Три етапи реалізації проєкту передбачали: перший – моніторинг сучасного стану вищої освіти в Україні, що було реалізовано в попередніх публікаціях керівника та авторів проєкту [6; 22; 4]. Другим етапом передбачено визначення особливостей та трансформацій (в контексті даної статті будуть розкриті деструктивні чинники) в українській [4] та європейській вищій освіті після пандемії та умовах війни [6], що реалізовувались також через моніторингові соціологічно-педагогічні опитування усіх учасників освітнього процесу.

Валідність та об'єктивність результатів опитування визначається вибіркою: кількість охоплених опитувальниками та інтерв'ю учасників освітнього процесу склала в цілому більше 300-т осіб з університетів усіх регіонів України: Національний авіаційний університет (м. Київ), ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ), Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка (м. Суми), Сумський коледж мистецтв і культури ім. Д. С. Бортнянського (м. Суми), Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків), Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (м. Умань), Черкаська медична академія (м. Черкаси), Черкаський державний технологічний університет (м. Черкаси), Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського (Одеса), Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, КЗ «Уманський гуманітарно- педагогічний фаховий коледж ім. Т.Г. Шевченка Черкаської обласної ради» (Умань), Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського та Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв) тощо.

Виклад основного матеріалу. Дослідження розвитку вищої освіти в Україні останніх п'яти років засвідчили, що великою мірою цей розвиток визначався зовнішніми економічно-політичними та внутрішніми соціально-економічними чинниками, серед яких починаючи з 2010 року стали: прийняття програми економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» від 2 червня 2010 року; завершення у 2021 р. дії Національної стратегії розвитку освіти в Україні (Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013); прийняття Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки у лютому 2022 року узгоджену з основними положеннями європейських документів щодо вищої освіти,

зокрема з «Цілями суспільства сталого розвитку 2030». Так, необхідність проведення реформування вищої освіти, що передбачувалась у Програмі економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» від 2 червня 2010 року. Серед До переліку ключових законопроектів, необхідних для реалізації Програми економічних реформ, зокрема, у сфері освіти належав проєкт Закону України «Про вищу освіту» (нова редакція) з урахуванням вимог Болонського процесу, європейських стандартів та підходів до надання якісних освітніх послуг, який було прийнято і оновлено у 2014 році [1]. Необхідність розробки Стратегії розвитку вищої освіти пов'язана із завершенням у 2021 р. дії Національної стратегії розвитку освіти в Україні (Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013), посиленням глобальних викликів, які виникли перед світовою економікою на сьогодні, посиленням впливу глобального ринку праці й освітніх послуг, ризиків і загроз, які повстали перед економікою країни в останні роки, а також з розвитком технологій нового покоління, загостренням демографічних і соціальних проблем. Однак, найбільше – з функціонуванням вищої освіти в реаліях війни з 2022 року та необхідністю подальшого розвитку синхронізованого з європейською концепцією «суспільства сталого розвитку» та цілей сталого розвитку 2030. Тож, у лютому 2022 року Розпорядженням кабінету міністрів було схвалено «Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» [13].

Звертаючись до аналізу стану вищої освіти України на сучасному етапі насамперед можемо звернутись до висловлених у «Стратегії розвитку вищої освіти» (далі *Стратегія*) положеннях щодо стану якості та ефективності вищої освіти, в яких зазначено, що незадовільний він був спричинений з проблемами пов'язаних з: процедурою чесного вступу періодично намагаються дискредитувати, а професійній орієнтації вступників бракує системної державної підтримки; низьким рівень довіри до інноваційної діяльності закладів вищої освіти, недостатні практика та досвід впровадження цифрових технологій; неготовністю закладів вищої освіти до проведення затребуваних бізнесом прикладних досліджень та створення інноваційних інтелектуальних продуктів для економіки; невикористанням більшістю закладами вищої освіти для свого розвитку можливості громадянського суспільства (наприклад, утворення аналітичних центрів); недостатньою розвиненістю культури академічної доброчесності, толерантним ставленням частини академічної спільноти до корупції та хабарництва у вищій освіті; поширена імітації закладами вищої освіти надання якісних освітніх послуг [13]. За словами розробників Стратегії, головною проблемою

розвитку вищої освіти довгий час залишалась відсутність довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку України, що ускладнює створення моделі вищої освіти, адекватної цілям майбутнього країни [11]. Згідно даних Мінстату кількість ВНЗ поступово зменшується – станом на початок 2019/2020 н.р. кількість університетів, інститутів, академій зросла порівняно з 2014/2015 н.р. на 1,4% (до 281). Однак кількість технікумів, коледжів та училищ стала меншою на 12,7% (338 закладів). Кількість університетів, академій та інститутів державної форми власності в Україні у 2018 р. становила 209 закладів, або 74,4%. Подібний розподіл між державною та приватною формами у Німеччині (66,3% державних університетів), у Польщі та Великій Британії ситуація протилежна – питома вага державних університетів складає 38,1% та 21,8% відповідно, але однозначного висновку про ефективність тієї чи іншої форми власності ЗВО зробити не можна. Не перший рік Україна потрапляє до рейтингу QS Higher Education System Strength Rankings¹⁶, який визначає країни із найсильнішими в світі системами вищої освіти. У цьому рейтингу з 50 досліджуваних країн у 2018 р. Україна посіла 44-те місце. Україна посідає у рейтингу QS Higher Education System Strength Rankings¹⁶, який визначає країни із найсильнішими в світі системами вищої освіти за підсумками 2018 р. 44-те місце. За цим рейтингом Україна випередила Польщу (46 місце), Естонію (47 місце). Однак, як справедливо підкреслили розробники Стратегії, «...розвиток інфраструктури вищої освіти в Україні демонструє дві ключові тенденції: стрімке зниження кількості технікумів, коледжів та училищ, які готували спеціалістів технічних спеціальностей, зростання чисельності університетів, академій і інститутів, навчання в яких орієнтовано на більш ґрунтовну підготовку...» [11].

Місія (забезпечення сталого інноваційного розвитку України через підготовку висококваліфікованих фахівців, створення та поширення знань, формування інтелектуального, соціального та духовного капіталу суспільства, готового до викликів майбутнього) та візія (конкурентоспроможна система різноманітних закладів вищої освіти, яка завдяки співпраці з науковими установами та підприємницьким сектором формує фаховий та науково-освітній потенціал нації на засадах безперервного професійного й особистісного розвитку, орієнтована на найвищі досягнення та практики, інтегрована у світовий освітній та дослідницький простір) вищої освіти її розвиток в Україні, за положеннями Стратегії, перегукуються з основними цілями «суспільства сталого розвитку» 2030, прийнятими в у вересні 2015 року всіма державами-членами ООН [26], а саме у сфері освіти (Ціль 4): на основі співпраці з Організацією Об'єднаних Націй ініціативна група експертів «Вища освіта та

сталий розвиток» (HESI) зазначає, що заклади вищої освіти є унікальним інструментом реалізації завдань «сталого розвитку» через впровадження кооперації науковців та практиків, втілення спільних проектів спрямованих на вдосконалення освітніх практик, забезпечення якості та рівності в сфері вищої освіти, ефективності теоретичних досліджень з практичними результатами щодо екологізації глобального простору – зеленого відновлення та регенеративних шляхів для освіти, одночасно забезпечуючи якість освіти, справедливість і гендерну рівність всюди, побудувати світ [24].

В Стратегії також враховано концептуальні трансформації європейської вищої освіти в період після пандемії, а саме: цифровізація освіти, що забезпечує гнучкість в реалізації концепції «навчання впродовж життя», а також сприяння різноманітності, рівності та соціальній мобільності; актуалізація надання спеціальної підтримки для благополуччя та психічного здоров'я учасників освітнього процесу; необхідність підтримки кооперації підприємництва та освіти задля компенсації розриву між теорією і практикою, запитами виробництва і науковими дослідженнями тощо; інтеграція нових курсів як обов'язкових спрямованих на комплексне системне мислення та вирішення проблем, управління кризами та базові міждисциплінарні курси щодо пандемій, ситуації невизначеності, здоров'я, зміни клімату тощо; збереження центральної ролі університетів та їхньої позиції в суспільстві як розробників знань, постачальників рішень і розробників майбутніх лідерів; завдання вищої освіти полягає в процесі управління змінами всередині університетів і управління системною трансформацією, де університети є ключовими дійовими особами [25]. Отже, аналіз засвідчує, що розвиток системи вищої освіти України цілому відбувається в унісон загальносвітовими тенденціями розвитку університетської освіти, узгоджується з документами та положеннями Європейської комісії та спрямована на подальшу інтеграцію в європейський освітній простір.

Однак, одним із викликів, що необхідно було подолати системі вищої освіти України в останні півтора роки – функціонування в умовах військового стану та продовження дотримання високих стандартів якості в цих умовах, продовження кооперації з єврейськими закладами вищої освіти, дослідницькими центрами та організаціями тощо. Якщо аналізувати деструктивні чинники, що впливали на розвиток української системи вищої освіти, то аналіз насамперед варто розпочати з того, що ще в 2014 році частина закладів вищої освіти Східної України (Луганська та Донецька області) та АР Крим вимушено були переміщені в інші регіони. Так у своєму дослідженні, здійснюючи огляд втрат, яких зазнають переміщені

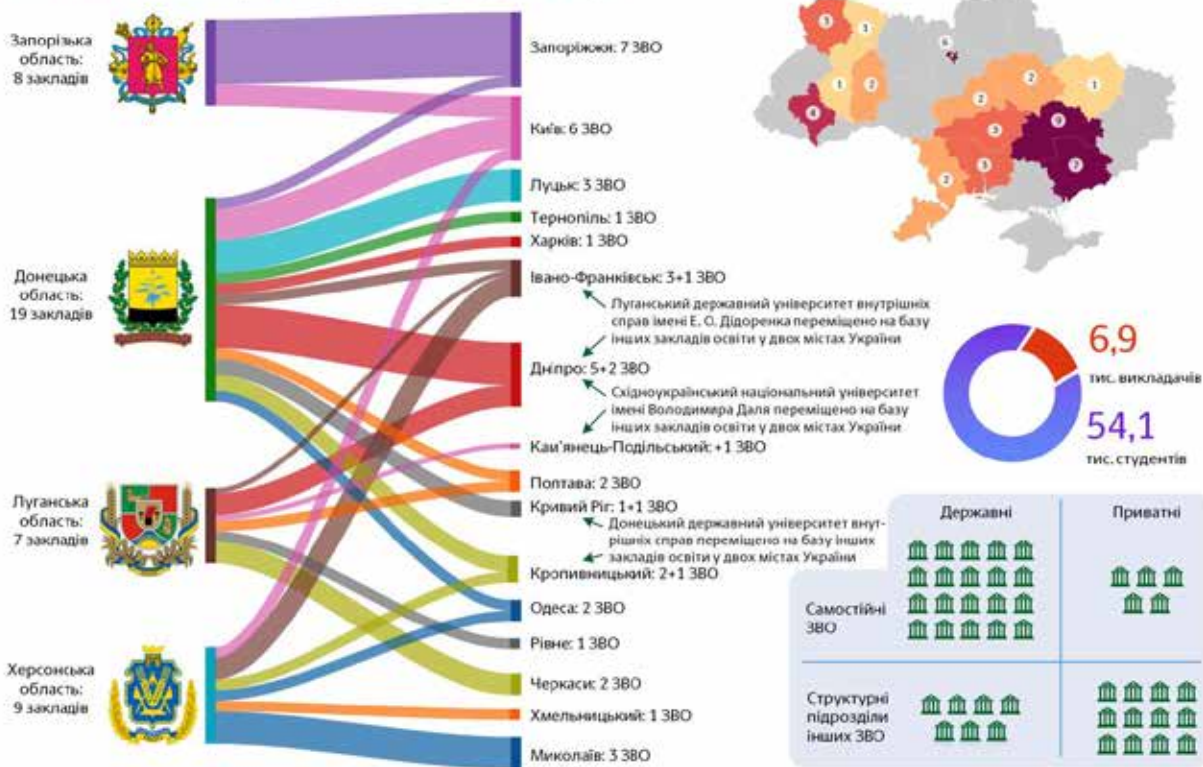
ЗВО, та внеску НПП, котрі мають статус ВПО, в науково-освітній потенціал ЗВО України починаючи з 2014 р., О. Захарова констатувала, що найбільшою проблемою є втрата для України певної частки професорсько-викладацького складу ЗВО Донецької та Луганської областей, АР Крим, а **скорочення людського капіталу** переміщених ЗВО негативно позначається на якості освітніх послуг та зменшує потенційні можливості для поступового відновлення економіки регіону, що постраждав унаслідок військового конфлікту та окупації частини території [2, с. 49], що визначаємо **першим деструктивним чинником**. Другою проблемою, а в контексті нашого дослідження – це **наступний із деструктивних чинників** розвитку вищої освіти, авторка називає **втрату переміщеними ЗВО основних фондів і документації** (архівної, фінансово-господарської, навчальної та навчально-методичної), які через конфлікт залишилися на непідконтрольній Україні території. Це істотно впливає на результативність функціонування ЗВО, можливості їх перспективного розвитку [2, с. 52]. Дослідниця виокремлює також і проблеми, що стосуються різкого **зниження рівня та якості життя НПП**, які були вимушені змінити місце свого проживання й роботи через військовий конфлікт; організація навчального процесу за умови повної відсутності допоміжного персоналу й підрозділів забезпечення цього процесу, браку науково-педагогічних кадрів та труднощів із переміщенням студентів і викладачів до місця навчання; різке погіршення умов життя й праці, зниження купівельної спроможності; відірваність від родини та відсутність можливостей для її перевезення; важкий морально-психологічний стан тощо [3].

Однак з початком повномасштабного вторгнення росії на територію України зазначені деструктивні чинники збільшилися у масштабах і глибині, оскільки деякі заклади вищої освіти були змушені переміщуватись двічі (рис. 1), а також доповнилися викликами, що пов'язані із повноцінним функціонуванням та забезпеченням, власне затверджені Стратегії розвитку вищої освіти на початку 2022 року, в лютому, пріоритетними положеннями якої визначено реалізацію концепції суспільства сталого розвитку, міжнародну кооперацію та співпрацю з європейським партнерами. Коротко аналізуючи деструктивні зміни в розвитку вищої освіти в аспекті міжнародної співпраці і співробітництва відмітимо, що в перші три-чотири місяці 2022 року від початку повномасштабного російського вторгнення наукова спільнота України та її активність в рамках міжнародного партнерства зробила своєрідну паузу, оскільки надзвичайно велика кількість НПП перемістилась не просто на більш безпечну територію України (переважно західні області на початку війни), але й взагалі

виїхало за кордон. Так, за даними робочої групи «Освіта і наука», що працює в рамках Національного плану відновлення України, кількість наукових та науково-педагогічних працівників, які з початку війни залишили територію нашої країни та виїхали до інших країн, складає **1392**, з них лише **1026** особи, які продовжують здійснювати наукову, науково-технічну, науково-організаційну, науково-педагогічну діяльність складає [12].

Зазначимо, що у положеннях «Проекту» ключові виклики у сфері освіти було поділено на 3 великі групи: **інфраструктурні** (зруйнована/пошкоджена інфраструктура закладів освіти, недосконала безпекова інфраструктура вже існуючих закладів освіти, відсутність у багатьох учасників освітнього процесу доступу до комп'ютерного обладнання, програмного забезпечення та якісного Інтернету, що погіршує доступ до дистанційного навчання, відсутність мережі кваліфікаційних/сертифікаційних центрів та недорозвиненість мережі закладів освіти дорослих, зруйнована/пошкоджена дослідницька інфраструктура, втрата науково-технічної інформації, даних, колекцій, архівів, загроза роботі стратегічно важливих об'єктів дослідницької інфраструктури); **виклики кадрового забезпечення** (людські жертви серед працівників закладів освіти, наукових установ, відтік (міграція за кордон, переміщення у межах країни) педагогічних та наукових кадрів, дефіцит кваліфікованих педагогічних працівників, низька відповідність кадрів потребам ринку праці, труднощі у працевлаштуванні окремих верств населення, зменшення кількості здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, а також та різка зміна їх демографічного складу через війну за умови одночасного зростання потреб ринку праці в кваліфікованих робітничих кадрах, значні зміни у контингенті учнів та педагогічних працівників, викликані війною (ВПО, біженці, особи, що перебувають на тимчасово окупованих територіях); **виклики змісту та контенту** (застарілий зміст навчальних програм, недостатня відповідність компетентностей випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти вимогам сучасного ринку праці, втрата налагоджених або відсутність партнерських відносин з бізнесом в професійній та вищій освіті, асинхронізація зусиль та програм міністерств та закладів, залучених до підготовки/перепідготовки ветеранів війни); **виклики фінансування** (обмежене фінансування системи освіти на всіх рівнях, неефективне використання бюджетних коштів, неефективна система управління та фінансування закладами освіти та науковими установами, завелика витратна мережа закладів освіти, що потребує оптимізації, критично низька наукоємність ВВП через обмежене фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності) [12], що пере-гукуються з викликами та деструктивними змінами

Переміщення закладів вищої освіти до інших регіонів України, спричинені повномасштабним військовим вторгненням Росії (дані ЄДЕБО та інших відкритих джерел станом на 26 травня 2022 р.)

Рис. 1. Переміщені в інші регіони заклади вищої освіти України

Джерело: Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. У чужих стінах: як долають проблеми переміщені університети Воєн України: Аналітика суспільства. Електронний ресурс. URL: <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety>

в сфері вищої освіти України виокремлені раніше О. Захаровою.

Однак, якщо брати європейський вимір, то в цьому аспекті насамперед варто звернутись до Положень Європейського університетського інституту (EUI), який активно мобілізує свої мережі університетської співпраці, Університетська мережа відкритого суспільства (OSUN), Науковці під ризиком (SAR) і Фонд порятунку науковців (SRF), щоб відстоювати та впроваджувати ефективні скоординовані дії для надання допомоги українському університетському сектору. і науковці. Від цих програм та організацій шукаються ресурси, щоб допомогти EUI забезпечити українським науковцям безпечний академічний простір під час перебування у вигнанні, в яких чітко сформульовано перспективи для усунення потреби безпечної реалізації науково дослідження [23]. Європейська асоціація університетів, після вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року, висловила солідарну підтримку українським університетам, студентам і співробітникам. Є численні заяви підтримки, ініціативи щодо конкретної допомоги нужденним та інші форми вияву солідарності,

станом на зараз створено робочої групи з післявоєнного відновлення університетського сектору країни [20]. Європейська комісія надала більше гнучкості для програми Erasmus+, щоб приймати студентів і співробітників з України на термін до 12 місяців, і на підході є більш цільові програми підтримки науковців і студентів. Комісія також адаптувала свою мережу EURAXESS, яка підтримує дослідників з усього світу, щоб вона могла допомагати українським науковцям, які приїжджають до Європи [20]. Однак, не зважаючи на всебічну підтримку європейських та світових закладів вищої освіти, дослідницьких центрів та організації викликами як для української наукової спільноти, яка вимушено залишила Україну у зв'язку з війною стали і бюрократичні процедури європейських університетів (подання документів (4,6% респондентів зазначили це у своїх відповідях), невідповідність кваліфікації чи профілю закладу в місті де перебуває респондент (4,6%), відсутність практики університетів прикріплювати докторантів з інших країн за заявою та власною ініціативою (1,2%), низька мотивованість українських студентів та викладачів через стрес і війну (14,7%), в окремих

випадках – відсутність можливості повноцінного фінансування зарплати науковця під ризиком, забезпечення його мовної підготовки щодо викладання мови в країні в якому перебуває український вчений тощо), відсутність досвіду європейських закладів освіти гнучкості працевлаштування науковців з України, які потребували швидкого реагування на ситуацію та фінансового забезпечення (рис. 2). Деструктивним в аспекті гнучкої інтеграції можемо зазначити **низький відсоток належної іншомовної підготовки української наукової спільноти** (62,4% респондентів відповіли, що низький рівень знання іноземної мови став перешкодою для навчання чи працевлаштування у закладах вищої освіти за кордоном), особливо в сфері педагогічної, соціальної та природничих наук, що власне і стало причиною того, що серед 1392 лише близько 1000 викладає, а відсоток тих, хто залучений у гуманітарну сферу становить лише 5 відсотків від 1026 осіб, хоча станом на тепер мусимо відмітити, що відсоток науковців, що залишається працювати в закордонних закладах освіти і здійснювати дослідницьку чи викладацьку роботу в 2023 році значно знизився через те, що багато з тих НПП що виїхали, просто повернулись в українські заклади вищої освіти. Однак, це все одно не лише про низьку іншомовну підготовку, але й про можливість налагоджувати міжнародні партнерські відносини та реалізовувати проектний потенціал вищої освіти. Мусимо не погодитись з твердженням зазначене у аналітичному документі «Університети під час війни від закладу освіти до соціальної місії» 2022 року щодо використання можливостей міжнародних академічних мобільностей чи стажувань для евакуації за кордон, а саме про те, що мобільністю не скористалися ті хто не мав попереднього досвіду партнерської взаємодії та співпраці з закордонними закладами вищої освіти [19, с. 69], оскільки наші опитувальники та проведені дискусії під час наукових заходів (конференції, круглі столи, онлайн засідання гуртків зі студентами) засвідчили, якраз протилежну тенденцію, відсоток таких НПП звичайно не високий, однак такі представники української наукової спільноти є, і вони змогли скористатись можливістю просто потрапивши в країну, куди евакуювались від війни, знати заклад освіти для налагодження співпраці та працевлаштування [17]. Серед студентського контингенту спостерігаємо зворотню тенденцію – великий відсоток залишається в європейських закладах вищої освіти і повернення в українські заклади не планують на час війни, а інколи – і взагалі [17] і в цьому аспекті мова вже йде про такий деструктивний чинник як **втрата студентського потенціалу**.

Підкреслимо, що надзвичайно важливим етапом визначення деструктивних чинників функціонування вищої освіти в Україні в період

постпандемії та в умовах війни для нашої робочої групи були опитування учасників освітнього процесу на різних етапах дослідження, починаючи від 2019-2020 років і дотепер весна-осінь 2023 року, що уможливує валідність отриманих даних та дозволити відслідкувати динаміку змін та їхню актуальність на момент проведення опитування. Як зазначалось в попередніх публікаціях [8; 7; 21], опитувальники та інтерв'ю були сформовані за блоковим принципом: загальна інформація, психологічний блок та методичний блок. Саме останніх два, засобами безпосереднього живого спілкування та онлайн анкетування, дозволили проаналізувати деструктивні чинники не лише з позиції аналітичних документів, але й з точки зору актуальності отриманої інформації «тут і зараз». Нагадаємо, що результати першого блоку засвідчили, що опитуванням було охоплено всі регіони України; вік респондентів-студентів від 20 до 50 років (рис. 1), що складало контингент 1-4-го курсів та здобувачів наукових ступенів 1-2 курсів магістратури. Віковий діапазон респондентів-викладачів встановив від 20 до 50 років.

Аналізуючи результати відповідей представлених у психологічному блокові, можемо констатувати, що і викладачі [16] і студенти [18] зазначили, що найскладнішим є **психологічне налаштування – готовність** на навчальну чи професійну діяльність, фізіологічна перевтома від недосягання та стресом пов'язаних з перериванням освітнього процесу через повітряні тривоги. Відповіді респондентів та аналіз методичного блоку засвідчили, що перешкодами для нормального функціонування освітнього процесу в найширшому розуміння цього слова стали: **технічний аспект** – неспроможність окремої групи викладачів (13,2% [18]) викладати дисципліни онлайн і гнучко реагувати на зміни; слабка методична підготовка НПП та окремого відсотка студентів до роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями в межах дистанційної освіти, отримання освіти в змішаному та гібридному форматі [18]. Одним із аспектів деструктивних змін у процесі форсованого запровадження дистанційної форми навчання і студенти (56,9 %) [18], і викладачі (39,4%) [10] визначають – **зниження якості освіти**, а саме: студенти вважають, що якість освіти зменшилась через те, що вони відчують втому і стрес, а тому їхні знання стали менш глибокими і не систематичними (61,7%), хоча якість надання освітніх послуг вважають високою (87,7%) [15]; і викладачі і студенти вважають, що якість освіти зменшується також і через те, що **відсутній безпосередній контакт** (вимкнені камери – більше 56% викладачі [10]; відсутнє «живе спілкування» – 51% студентів [14]), що перешкоджає ефективній та злагодженій комунікації, налагодженню взаємодії між університетами не лише в середині країни,

але й з науковою та студентською спільнотою за кордоном, побудові гнучкості міжнародної партнерської взаємодії через неможливість вільно здійснювати закордонні поїздки з України до інших країн і в зворотному напрямі.

Висновки і пропозиції. Отже, підсумовуючи аналіз нормативно-правових документів, досліджень та аналітичних звітів в Україні, положень окремих європейських документів та результатів проведеного в межах завдань проекту анкетування дозволяють виокремити та систематизувати деструктивні чинники розвитку вищої освіти України після пандемії та в умовах війни (Талиця 1).

Виокремлені нами деструктивні чинники мають окремі спільні позиції із запропонованими робочою групою «Освіта і наука» у 2022 році, однак в нашому дослідженні новими визначаються ті, що враховують і європейський контекст, а також реалії станом на вересень-жовтень 2023 року.

Зазначимо також, що виокремлені деструктивні чинники не претендують також і на абсолютну вичерпність з огляду на те, що питання виокремлення чинників розвитку вищої освіти в цілому досить складне і багатоаспектне, а відтак перелік таких чинників може підлягати конструктивному перегляду, доповненню, переструктуруванню та подальшій науковій дискусії. Основна мета проведеного дослідження – виокремлення з метою пошуку дорожньої мапи відповідей та реагування на ці деструктивні чинники. Однак, в цьому контексті окремої уваги потребують також і конструктивні чинники та зміни, що сталися в українській вищій освіті за останніх 5-10 років, пов'язаних з окупацією з 2014 року, з пандемією, 2019 року та з повномасштабною війною з 2022 року, що власне і становитиме **перспективу здійснення подальших досліджень** в рамках проекту та теми дослідження.

Таблиця 1

Деструктивні чинники розвитку вищої освіти України після пандемії та в умовах війни

Екзогенні деструктивні чинники (зовнішні по відношенню до системи освіти чинники)	Ендогенні деструктивні чинники (внутрішні по відношенню до системи освіти чинники)
Матеріальні: фізичні пошкодження приміщень закладів вищої освіти, спричинене повномасштабним вторгненням росії на територію України та всі інфраструктурні аспекти функціонування – комп'ютерне, програмне забезпечення, доступ до Інтернету, до бази даних, технічних розробок, напрацювань тощо. Психологічні: відсутність можливості безпосереднього контакту з колегами в межах одного університету, так і в контексті країни та міжнародної взаємодії під час пандемії і неможливість відновити цей контакт у зв'язку з війною. Людські ресурси: скорочення людського капіталу спровоковані руйнуванням від обстрілів та розташуванням на тимчасово окупованих територіях, втрата студентського потенціалу через руйнування університетів та втрату можливості організаційного забезпечення з боку університетів спричинені війною; втрата НПП кадрів через їхнє переміщення в межах країни та виїзд за кордон у зв'язку з війною; низький відсоток належної іншомовної підготовки української наукової спільноти; недостатня конкурентоспроможність в міжнародному вимірі; низька вмотивованість до налагодження міжнародної кооперації університетської спільноти (НПП та студентів) через стрес пов'язаний в війною; Організаційно-педагогічні: невідповідність українських освітніх програм в окремих університетах із закордонними освітніми стратегіями професійної підготовки в системі вищої освіти, як наслідок не можливість студентів гнучко будувати маршрут в зарубіжних закладах; недостатня відповідність компетентностей студентів та НПП закладів професійної (професійно-технічної) освіти вимогам сучасного зарубіжного ринку праці, втрата налагоджених або відсутність партнерських відносин із закордонними партнерами, залучення нових партнерів та розробка нових міжнародних проектів; Фінансові: закордонна фінансова підтримка обмежена і розповсюджується на вже відомих раніше партнерів, периферійні ж заклади вищої освіти залишаються поза увагою через відсутність досвіду міжнародної співпраці тощо.	Матеріальні: втрату переміщеними ЗВО основних фондів і критичної для функціонування закладів вищої освіти документації, технічного та матеріального забезпечення; Психологічні: відсутній безпосередній контакт, психологічна готовність до професійної та навчальної діяльності як під час пандемії, так і в умовах війни; відсутність безпосередньої комунікації між всіма учасниками освітнього процесу; психологічна готовність до професійної та навчальної діяльності як під час пандемії, так і в умовах війни; відсутність безпосередньої комунікації між всіма учасниками освітнього процесу; Людські ресурси: втрата людського капіталу у зв'язку з переміщенням всередині країни, втрата студентського та науково-педагогічного потенціалу через виїзд за кордон, руйнування спричинені війною, переміщення в межах країни та виїзд за кордон у зв'язку з війною; Організаційно-педагогічні: застарілий зміст навчальних програм, недостатня відповідність компетентностей випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти вимогам сучасного ринку праці, втрата налагоджених або відсутність партнерських відносин з бізнесом в професійній та вищій освіті, асинхронізація зусиль та програм міністерств та закладів, залучених до підготовки/перепідготовки ветеранів війни) Фінансові: скорочення фінансування системи освіти на всіх рівнях в Україні, через переорієнтацію пріоритетів на військово-промисловий комплекс; неефективне використання бюджетних коштів та система управління та фінансування закладами освіти, критично низька наукоємність ВВП через обмежене фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Закон України «Про вищу освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
2. Захарова О. В. Шість років випробувань на міцність. *Феномен української інтелігенції в контексті глобальних трансформацій* (до 100-річчя заснування ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»): Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Покровськ, ДонНТУ, 9–10 квіт. 2020 р.). Покровськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2020. С. 71–75.
3. Захарова О. Трансформації науково-освітнього потенціалу закладів вищої освіти України через тимчасову окупацію частини території донецької та луганської областей, анексію республіки Крим. *Освітня аналітика України*. 2020. № 4 (11). С. 47-59.
4. Ковтун О., Кокарева А., Ладогубець Н. Первинна реакція української університетської спільноти на технологічні виклики забезпечення навчального процесу в умовах війни. *Роль іноземних мов у соціокультурному становленні особистості (в умовах війни)*: зб. наук.пр. К. : 2022. С. 72-77.
5. Копитко М., Літвін Н. Деструктивні чинники середовища функціонування соціально-економічних систем. *Вчені записки Університету «КРОК». Серія «Економіка»*. 2017. № 46. С. 4-15. <https://library.krok.edu.ua/ua/kategoriji/statti/627-destruktyvnichynnyky-seredovyscha-funktsionuvannia-sotsialnoekonomichnykh-system>
6. Мельник Н. І. Наукова комунікація в період глобальних викликів: соціальне дистанціювання та наукове співробітництво між вітчизняними та зарубіжними ЗВО. *Подолання мовних та комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура*. К. : 2021. С. 271-280.
7. Мельник Н. І. Трансформації вищої освіти в період постпандемії в сучасних наукових дослідженнях. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 80. Т. 2. 2022. с. 81–86. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.80.2.15>
8. Мельник Н. І., Ковтун О. В., Лузік Е. В., Ладогубець Н. В. Організаційно-педагогічні умови дистанційної вищої освіти після пандемії та в умовах війни: моніторинговий зріз. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 53, 2022. с. 93–103. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/53.2.19>
9. Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. У чужих стінах: як долають проблеми переміщені університети Вокс Україна: *Аналітика суспільство*. Електронний ресурс. URL: <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety>
10. Оцінювання навчальної діяльності студентів на заняттях з гуманітарних дисциплін (іноземна філологія, педагогіка, психологія, історія, право тощо) в умовах війни та вперіод постандемії. 2022-2023. *Питальник*. Укладачі: Мельник Н.І., Ковтун О. В., Помиткіна Л. В., Ладогубець Н. В., Лузік Е. В., Корінна Г. О. Google form. URL https://docs.google.com/forms/d/1w6w48tU2-zTEhEoLfcWZcsK51Jvp_BwjMnezqPwYSd4/edit#responses
11. Про стан і стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031. *Освіта Нова*. Електронний ресурс: <https://osvitanova.com.ua/posts/4418-pro-stan-i-stratehiu-rozvytku-vyshchoi-osvity-v-ukraini-na-2021-2031>
12. Проект Плану відновлення України: матеріали робочої групи «Освіта і наука». 2022. Липень. Кабінет Міністрів України. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/education-and-science.pdf>
13. Розпорядження кабінету міністрів України «Про схвалення Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки». Верховна Рада, Документ 286-2022-р, чинний, поточна редакція – Прийняття від 23.02.2022. Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>
14. Студентство в умовах війни: адаптація, оцінювання, труднощі. Листопад 2022- вересень 2023. Питальник. Укладачі: Мельник Н.І., Ковтун О. В., Помиткіна Л. В., Лузік Е. В., Корінна Г. О. Google form. URL <https://docs.google.com/forms/d/11xb18whE-ybuY6Ylr4iL1vfzGcjW-jSjzktCYVkvYiE/edit#responses>
15. Українська наука і студентство не мовчить! Опитування щодо організації освітнього процесу в умовах російської агресії та після пандемії. *Питальник*. Укл.: Мельник Н.І., Ковтун О. В., Помиткіна Л. В., Ладогубець Н. В., Лузік Е. В., Корінна Г. О. Google form. URL https://docs.google.com/forms/d/1btfyT76_z3CMNZYSIW4Xs9XhVij5-Fy5UUnrMxe63Cw/edit#responses
16. Українська наукова спільнота: продовження роботи в умовах війни. 2023. *Питальник*. Укл.: Мельник Н.І., Ковтун О. В., Ладогубець Н. В., Помиткіна Л. В., Корінна Г. О. Google form. URL: <https://docs.google.com/forms/d/10NVCXUXZ5coqh1PihPOVV7e0e8e2c-TlJpFzX4evYa90/edit>
17. Українська студентська спільнота в умовах війни та після пандемії. 2023. *Питальник*. Укл.: Мельник Н. І., Ковтун О. В., Ладогубець Н. В., Помиткіна Л. В., Корінна Г. О. Google form. URL: <https://docs.google.com/forms/d/1aOkGSWL4uEu4jA2gJM-NBxo77-eVjy1E97nAaaZdZG0/edit#responses>
18. Українська студентська спільнота: повернення до навчання в умовах війни та після пандемії. 2023. *Питальник*. Укл.: Мельник Н.І., Ковтун О. В., Помиткіна Л. В., Ладогубець Н. В., Лузік Е. В., Корінна Г. О. Google form. URL <https://docs.google.com/forms/d/1aOkGSWL4uEu4jA2gJM-NBxo77-eVjy1E97nAaaZdZG0/edit#responses>
19. Університети під час війни від закладу освіти до соціальної місії. (2022) Школа політичної аналітики НаУКМА та Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти. Київ. Фонд Фрідріха Науманна. 79 с.
20. European support to Ukrainian higher education community. The European University Association. <https://eua.eu/about/who-we-are.html>
21. Melnyk, N., Pukhovska, L., Kovtun, O., Biletska, I., & Ladohubets, N. (2022). Current trends of teacher education in the Ukraine and EU countries under conditions of postpandemia and russian invasion. *Amazonia Investiga*, 11(56), 103-113
22. Pomytkin E., Pomytkina L., Ivanova O. Electronic resources for studying the emotional states of new Ukrainian school teachers during THE COVID-19 PANDEMIC. *Information Technologies and Learning*

Tools, 267-280, 2020. <https://publons.com/wos-op/institution/234405/>

23. Solidarity with Ukraine. European University Institute. <https://www.eui.eu/en/public/ukraine/solidarity-with-ukraine>

24. Statement to the Education post-COVID-19: Extraordinary session of the Global Education Meeting. Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/news/statement-education-post-covid-19-extraordinary-session-global-education-meeting-24726>

25. Tataj D., Serger S., Dixon-Declève S. & others. Transformation post-COVID: The Future of European Universities. 2021. ESIR Focus Paper. European Commission Directorate-General for Research and Innovation. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bc039241-c996-11eb-84ce-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-213424063>

26. The 17 goals. History. United Nation. Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development. <https://sdgs.un.org/goals>